

Ю.А. Прокопович, І.С. Керестень (Ужгород)

ФАКТОРИ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ПОЛІЕТНІЧНОГО РЕГІОНУ

Під поліетнічними регіонами прийнято розуміти такі регіони, населення яких складається зі значної кількості представників різних етносів. Аналіз етнонаціонального складу населення Закарпатської області за результатами перепису населення України 2001 року дає підстави говорити про те, що Закарпаття є поліетнічним регіоном, в якому проживають представники більше як ста національностей.

Життя населення поліетнічного регіону відрізняється від життя населення моноетнічного регіону лише наявністю певної міжетнічної ситуації і певних міжетнічних відносин. Саме ця обставина часом визначає ступінь і характер задоволеності життям людей, що ідентифікують себе представниками того чи іншого етносу.

У поліетнічному регіоні найбільш продуктивним способом формування пріоритетності людської (видової) ідентичності є освіта, виховання, основна мета яких – самоактуалізована особистість.

Відомо, що лише вісім етнічних національних груп Закарпатського регіону (українці – 1010127,

угорці – 151516, румуни – 32152, росіяни – 30993, роми – 14004, словаки – 5695, німці – 3582, білоруси – 1540) представлені кількістю понад 1500 осіб. Ще три етнонаціональні групи (євреї 565, поляки 518, молдавани 516) нараховують понад 500 представників. Сорок три етнічні групи нараховують менше десяти представників [1].

Цікавим є і мовний склад населення Закарпатської області. Серед українців 99,2% рідною вважають державну українську мову (російську – 0,5%, угорську 0,2%). Угорці у переважній більшості – 97,1%, рідною назвали угорську мову, а 2,6% угорців краю рідною вважають українську мову. Серед румунського населення 99,1% рідною назвали румунську мову. Разом з цим лише 43,5% словацького населення Закарпаття рідною вважають словацьку мову і майже така ж кількість – 41,6%, рідною вважають українську мову. Серед ромського населення (цигани) рідною ромську мову називають лише 20,5%, а 62,4% такою вважають угорську мову.

Саме така ситуація і зумовлює існуючу мережу закладів освіти в регіоні*:

Мова навчання	Кількість закладів освіти	Кількість учнів у цих закладах	Кількість класів у навч. закладах	Кількість класів за мовами навчання
Українська	573	140970	7495	7798
Російська	2	698	28	35
Угорська	71	13386	772	1114
Румунська	12	3113	171	207
Словацька	-	-	-	4
Декілька мов навчання	36	13205	741	-
Разом	694	171363	9207	9207

* За даними 2007-2008 навчального року.

На наш погляд існуюча в регіоні мережа закладів освіти в основному задовольняє запити всіх етнічних груп населення в одержання необхідної для успішного розвитку особистості освіти.

Водночас весь хід розбудови Української держави ставить на порядок денний надзвичайно важливе і невідкладне завдання – виховання справжнього громадянина, патріота рідної землі.

Метою пропонованого нами дослідження є спроба на основі аналізу змісту поняття *громадянськість* виявити визначальні цю властивість особистості соціально-психологічні характеристики індивіда і з'ясувати, які моделі прояву громадянської позиції доцільно побудувати на їх основі.

Об'єктом дослідження виступають соціально-психологічні властивості індивіда, що зумовлюють цілком певні акти прояву громадянської позиції при

його соціальній взаємодії у соціумі у процесах життєдіяльності і життєтворчості.

Предметом дослідження є модель факторів розвитку особистості і типи прояву нею громадянської позиції в процесі соціальної взаємодії.

Авторська ідея полягає у створенні моделі розвитку особистості і просторово-координатної моделі типів прояву громадянської позиції окремого індивіда в процесі його соціальної взаємодії

Всі, хто проживає в Україні, до якого б етносу вони не належали, по-перше, мусять чітко усвідомити, що альтернативи незалежності Української держави немає. По-друге, успішна розбудова Української держави залежить від кожного із нас. Лише високий рівень розвитку самоусвідомлення, згуртованість, наполеглива праця, подолання корупції виведуть нас у число розвинутих

країн світу.

Викладене підводить до думки, що найактуальнішою проблемою сучасної системи освіти, і в першу чергу загальноосвітньої школи, є по суті проблема національного виховання. На сучасному етапі розвитку системи освіти в Україні виховний процес в ній має ряд особливостей:

- спрямованість змісту і методології освіти на формування всебічно розвиненої особистості учня, на його індивідуальний розвиток у межах класно-урочної системи;

- посилення у змісті освіти українського національного компоненту;

- лібералізація громадської думки школярів і студентів у межах законних дій;

- демократизація процесу управління освітою;

- відмова від форм і методів ідейно-політичного виховання.

Саме вмiле врахування цих особливостей дозволяє забезпечити повноцінне демократичне виховання на основі руху до демократизації всього суспільства.

Український педагогічний словник дає таке визначення категорії виховання: “Виховання – процес цілеспрямованого систематичного формування особистості, зумовлений законами суспільного розвитку, дією багатьох об’єктивних і суб’єктивних факторів. У широкому розумінні виховання – це вся сума впливів на психіку людини, спрямованих на підготовку її до активної участі у виробничому, громадянському й культурному житті суспільства”.

Національна доктрина розвитку освіти стверджує, що держава повинна забезпечити виховання особистості, яка усвідомлює свою належність до Українського народу, шанобливо ставиться до національних святинь, української мови, а також до історії та культури всіх корінних народів і етнонаціональних груп, що населяють державу.

Ключовим поняттям у щойно наведених визначеннях процесу виховання є поняття особистості. Особистість є категорією для таких наук як філософія, психологія, педагогіка, соціологія, політекономія, юриспруденція тощо.

Особистість є людським індивідом, суб’єктом взаємин, суб’єктом свідомої діяльності. Вона володіє стійкою системою соціально значимих рис, що характеризують індивіда як людину певного суспільства. Особистість з’являється тільки з виникненням у людини свідомості й самосвідомості.

Особистість – це соціально зумовлена система психічних якостей індивіда, що визначається залученістю людини до конкретних суспільних, культурних, історичних відносин. Вони (властивості) формуються і виявляються в процесі свідомої

діяльності і спілкування. Особистість опосередковує та визначає рівень взаємозв’язків індивіда з суспільним та природним середовищем. На відміну від індивіда, який освоює надбання попередніх поколінь, у формі образу відтворює світ і на цій підставі діє, особистість виробляє власне ставлення до світу і прагне втілити його в змісті особистісної діяльності.

Особистість – феномен суспільного розвитку, конкретна жива людина, що наділена свідомістю і здатністю до самопізнання. Це здатна до саморегуляції динамічна функціональна система неперервно взаємодіючих між собою властивостей, відносин і дій, що складаються в процесі розвитку людини.

Особистість – системоутворююча характеристика індивіда, що опосередковує його взаємодію із соціальним оточенням і визначає стратегію його поведінки у навколишньому світі.

Особистість – соціальне утворення, система, основною характеристикою якої є її спрямованість.

Спрямованість – це інтегруюче ядро особистості, яке пов’язує різні психічні процеси індивіда з послідовністю і стійкістю її поведінки. Вона (спрямованість) включає в себе: потреби, ставлення особистості до діяльності, до інших людей, до себе самої, до природи, самосвідомість, образ власного “Я”, самооцінку.

Спрямованість особистості зумовлена рядом факторів:

- домінуючою мотивацією – основні потреби, інтереси, ідеали, переконання, установки;

- основними сенсами, розумінням свого місця в соціумі, своїй ролі у суспільстві;

- змістом і рівнем домагань (що я хочу, що я можу, що я повинен);

- основними стійкими цілями, задачами, перспективами.

Деталізований зміст цих факторів визначає систему цінностей і ціннісну орієнтацію особистості.

Одним з основних елементів у структурі спрямованості особистості є потреби.

Потреби є станом організму особистості, який виражає залежність від об’єктивного змісту умов її існування й розвитку. Потреби особистості зумовлені соціальною природою діяльності людини, її ігровою, навчальною, трудовою діяльністю, зумовлюють її активність і мотивацію поведінки. Вони опосередковані процесами виховання і залучення особистості до людської культури.

Ці потреби утворюють систему рівнів (піраміду), вищий з яких – потреба в самоактуалізації.

Найбільш цікавою в цій піраміді потреб є потреба самоактуалізації. Самоактуалізація – це основний, а по суті єдиний мотив людського життя. Самоактуалізація – це сукупність дій, вчинків,

спрямованих на задоволення всієї піраміди потреб, вона – основа розвитку і вдосконалення організму людини і особистості в цілому. Потребу самоактуалізації особистості слід розглядати як передумову процесу самореалізації особистості, як такий процес її розвитку, за якого людина звільнена від дефіциту проблем неперервного особистісного зростання. Самоактуалізацію слід розглядати як прагнення людини до самовтілення, актуалізації наявних у ній потенцій. Таким чином самореалізацію людини слід розглядати як складову значно більш складного процесу – процесу розвитку особистості.

На нашу думку до факторів, що забезпечують процес **формування** особистості слід віднести соціальний фактор (соціум) і фактор виховного впливу (виховання). Ці два фактори є факторами зовнішнього впливу. До факторів, які забезпечують процес **становлення** ми відносимо генетичну і біологічну пам'ять індивідуума (біологія) і здатність людини до психічної регуляції (саморегуляція). А ці два фактори є факторами внутрішнього впливу. Зазначене дає можливість запропонувати функціональну модель (схему) розвитку особистості у наступному вигляді:

Самореалізація	Внутрішні фактори (становлення)	Зовнішні фактори (формування)	Соціалізація
↓	Біологія	Соціум	↓
Самопізнання Самовиховання Самоорганізація Самоактуалізація	Саморегуляція	Виховання	Сім'я ДВЗ Школа ВНЗ
Особисті інтереси	Саморефлексія	Адаптація	Суспільні інтереси

*Рушійною силою розвитку особистості у цій моделі є система протиріч між "пірамідою потреб" окремої особистості (*особисті інтереси*) і "соціальними умовами" їх задоволення (*суспільні інтереси*).

Рис. 1. Функціональна модель розвитку особистості

Механізмом, що забезпечує процес соціалізації особистості є адаптація. Процес самореалізації особистості забезпечується з допомогою механізму саморефлексії.

Метою всіх педагогічних впливів системи освіти на особистість у процесі її виховання має стати становлення життєво активного, гуманістично спрямованого громадянина, який би у своїй життєтворчості керувався національно-культурними і вселюдськими цінностями.

Мети виховання можна досягти лише при врахуванні і дотриманні наступних психологічних вимог до організації виховного процесу:

1. виховує вчинок, а не слово. слово лише пояснює суть вимог;
2. включення індивіда у особистісно значущу діяльність необхідне;
3. урахування домінуючої мотивації особистості при конструюванні виховного процесу є обов'язковим;
4. доцільне цілеспрямоване створення емоційно збагачених виховних ситуацій;
5. здійснення спілкування на рівні емпатії – закон;
6. обов'язковим є включення індивіда в процеси саморефлексії.

Особливого психологічного підтексту ці вимоги набувають при організації виховного процесу в навчальних закладах поліетнічного регіону, одним з основних завдань яких є формування у вихованців

прояву громадянськості.

Ми схильні розглядати громадянськість як складне, інтегральне соціально-психологічне утворення, зародження і розвиток якого зумовлені структурою соціуму і системою громадянського виховання. Цей підхід не суперечить ні соціобіологічному, ні конструктивістському поглядам на природу громадянськості.

Нами проведені опитування серед учителів окремих шкіл регіону, в тому числі і з недержавною мовою навчання, на предмет доцільності введення і відбору певних форм громадянської освіти і громадянського виховання в навчальних закладах. Виявлено, що більше 83% педагогів і керівників шкіл не мають чіткої уяви про мету, зміст, завдання, принципи і форми громадянської освіти і громадянського виховання. Більше 72% опитаних не вважають за доцільне введення до навчальних планів шкіл курсів громадянознавства, а якщо і погоджуються з таким уведенням, то найбільш доцільною формою, на їхній погляд, має стати міжпредметна діяльність у межах освітянського простору. Така ситуація пояснюється, на наш погляд, недостатньою обізнаністю вказаної категорії спеціалістів як з проблемами громадянської освіти і виховання, так і з відповідним категорійним апаратом [2].

Інтенсивність громадянського виховання у певному суспільстві визначається питомою вагою політики й ідеології в його житті. Чим більше

громадянське суспільство зорієнтовано на питання самозбереження, тим масштабнішим і інтенсивнішим буде громадянське виховання. Ефективне громадянське виховання можливе лише в системному підході. У змісті освіти сучасної загальноосвітньої школи слід створювати **систему** громадянського виховання. Головним критерієм ефективності системи громадянського виховання є громадянська поведінка як окремих індивідів, так і суспільно-політичних груп.

Враховуючи надзвичайно складні умови процесу становлення самостійної, незалежної, багатонаціональної держави Україна, розглядаючи проблеми громадянської освіти і громадянського виховання, ми вважаємо за необхідне зупинитись на суспільно-психологічному явищі марганалізації особистості. Як визначає політологічний енциклопедичний словник марганалізація як суспільно-психологічне явище полягає в неповному, незавершеному переході людини в нове для нього соціальне середовище. Перехід цей супроводжується втратою звичних для людини соціальних зв'язків, що суттєво ускладнює процес адаптації її до нових умов життя. Маргіналами вважаються ті соціальні верстви населення, які внаслідок різних змін у суспільстві, нестабільності соціально-політичних відносин у державі та інших обставин виходять за межі тієї чи іншої соціальної спільноти й опиняються на периферії існуючих суспільних зв'язків, тобто за межами звичної соціальної групи.

Особливого значення проблема маргіналізації набуває в тих регіонах, де населення розширене дією різних зовнішніх факторів, що має місце в прикордонних поліетнічних регіонах.

На жаль маргінальний статус став «нормою» існування значної кількості населення України. Статус маргінала асоціюється із депресією, відчаєм. Маргінали являють собою надзвичайно зручний об'єкт для політичного маніпулювання, і одночасно загрозу громадянському суспільству. Всю сукупність проблем марганалізації слід враховувати моделюючи систему громадянського виховання в усіх загальноосвітніх школах поліетнічного регіону.

Метою громадянського виховання є формування в учнів комплексу громадянських якостей, глибоке розуміння ними приналежності до українського народу, своєї Вітчизни - України, внутрішньої потреби й готовності відстоювати і захищати її інтереси, реалізувати свій особистісний потенціал на благо зміцнення Української держави.

Індивідуальний підхід має враховувати відособленість, неповторність, самотність, цілісність кожної особистості. Індивідуальність підходу до формування громадянськості суттєво полегшується при застосуванні певних прийомів типізації суб'єктів виховного впливу. Типізація суб'єктів виховного впливу має здійснюватись на основі типових форм громадянської поведінки із з'ясуванням причин, якими ці форми поведінки зумовлені.

Проблема типізації суб'єктів виховного впливу з позицій громадянськості в науковій і методичній літературі практично не розв'язана [3].

Ми пропонуємо типізацію суб'єктів виховного впливу з позицій прояву громадянськості розглядати на основі поліфункціональності структури громадянськості. Відомо, що до функцій громадянськості слід віднести ідентифікаційну, цілеутворюючу і мотиваційну функції. Всі ці три функції біполярні. Ідентифікаційна функція на своїх полюсах має з одного боку патріота з іншого боку маргінала. Цілеутворююча функція - з одного боку державницька, а з іншого егоїстична спрямованість окремого індивіда. Мотиваційна функція, у свою чергу, на одному полюсі буде мати індивідів, які на рівні свідомості включені в громадянську діяльність, а на другому тих, хто в цю діяльність включений лише ситуативно [1].

Таким чином утворюється умовний простір типів появи громадянськості. У цій системі кожний тип громадянськості описується трьома незалежними характеристиками окремої особистості.

Зрозуміло, що в цій системі можна виокремити вісім типів прояву громадянськості окремої особистості:

- С_вДП – свідомо-державний патріот;*
- С_вДМ – свідомо-державний маргінал;*
- С_вЕП – свідомо-егоїстичний патріот;*
- С_вЕМ – свідомо-егоїстичний маргінал;*
- С_тДП – ситуативно-державний патріот;*
- С_тДМ – ситуативно-державний маргінал;*
- С_тЕП – ситуативно-егоїстичний патріот;*
- С_тЕМ – ситуативно-егоїстичний маргінал;*

Нами проведені пілотні дослідження розподілу типів прояву громадянської позиції серед учнів окремих шкіл регіону. Кількість залучених до досліджень учнів 9-11 класів складала 231 особу. Результати цього дослідження представлені в таблиці.

Таблиця* 1

С _в ДП	С _в ДМ	С _в ЕП	С _в ЕМ	С _т ДП	С _т ДМ	С _т ЕП	С _т ЕМ
18	40	16	52	18	34	13	40
8,0%	16,9%	7,0%	22,7%	8,0%	14,7%	5,8%	16,9%

*Перша строка таблиці відображає тип прояву громадянської позиції. Друга – кількість респондентів відповідної категорії.

Третя – відповідний відсоток.

Цікавим є той факт, що лише 54,5% опитаних прояв громадянської позиції реалізують цілком свідомо. Інша частина респондентів свою громадянську позицію проявляють залежно від ситуації.

Далеко не останнє місце серед соціальних замовлень школі належить громадянському суспільству, яке хоче, щоб випускник свідомо й чесно виконував норми закону й моралі, зберігав власну гідність та честь, чесноти народу, з яким він себе ідентифікує.

У світлі сказаного, зрозуміло, що втілення в практику класного керівника, педагогічного колективу школи ідей комплексного підходу до проблем громадянської освіти і громадянського виховання можливе лише на основі ретельного і постійного вивчення особливостей особистості учня, класу, школи.

Складна структура особистості, в основі якої лежить єдність біологічного, соціального і психічного потребує цілісного, комплексного підходу до її вивчення.

Відомо, що особистість як цілісне утворення формується в діяльності. Це означає, що і вивчення учня доцільно здійснювати у ході його участі у тій або іншій формі активності. Справа в тому, що одна й та сама дитина частіше за все здобуває і проявляє в різних видах діяльності не тільки різні навички і уміння, а й різні рівні творчості, різний соціальний досвід, різні ціннісні орієнтації, займає різні соціальні позиції.

Цілісні уявлення про особистість дитини складаються лише в тому випадку, якщо вивчення її відбувається не епізодично, а носить неперервний характер. Інформація, яка одержується у неперервному режимі, допомагає координувати виховні впливи, дозволяє перевірити адекватність уявлень педагога про можливість і гідність школярів, прогнозів відносно подальшого розвитку їх соціально цінних індивідуальних проявів.

Вивчення кожного окремого учня не повинно бути самоціллю досліджень. Результати вивчення учня повинні стати фактором розвитку і окремої особистості і класу в цілому. Адже, дуже часто, сам факт зацікавленості педагога внутрішнім світом школяра, становиться стимулом зростання інтересу дитини до себе самої, стимулом удосконалення самоусвідомлення, удосконалення форм самовиявлення. Існує залежність між рівнем самоусвідомлення і рівнем розвитку інтересу до діяльності, творчості.

Громадянськість є однією із соціально-психологічних рис особистості, що проявляється в її свідомому, відповідальному ставленні до Батьківщини, народу, суспільного життя, сучасником і діячем якого вона є.

Сказане надзвичайно важливе в організації

процесів громадянської освіти і

громадянського виховання, особливо в умовах поліетнічних регіонів. Ми переконані в тому, що серед основних освітньо-виховних завдань навчальних закладів нашого регіону є створення сукупності чинників, завдяки яким особистість могла б звільнитись від етнокультурної маргінальності.

На нашу думку це можна зробити шляхом:

- включення в зміст громадянської освіти і громадянського виховання інформації про процеси етнічного об'єднання і етнічного поділу; про права нації і народностей; про співвідношення етнічних, соціальних, культурних, релігійних, ідеологічних, професійних, вікових відмінностей між людьми; про діалектику етнічної диференціації і єдності людства як світової спільноти людей;

- формування в учнів національної гідності, розуміння особистісної відповідальності за обличчя своєї нації;

- розвитку у вихованців здатності до саморефлексії;

- реалізації системи позаурочних виховних справ, що сприяють самоідентифікації учнів.

Комплексний підхід у питаннях громадянської освіти і громадянського виховання має здійснюватись на різних рівнях: класними керівниками, педагогічним колективом і батьківською громадськістю.

Особливостями реалізації комплексного підходу на кожному рівні управління процесом громадянської освіти і громадянського виховання є:

- забезпечення єдності навчання і виховання шляхом підвищення виховної спрямованості навчального процесу, використання методів, що активізують пізнавальну активність учнів;

- забезпечення єдності принципів виховання в процесі навчання і пізнавальної діяльності навчальних закладів;

- координація впливів на свідомість, почуття і волю учнів, включення кожного з них в процеси життєдіяльності класу (групи);

- включення класу як цілісної системи в життєдіяльність всієї школи;

- довгострокове планування процесів громадянської освіти і громадянського виховання як окремого класу, так і навчального закладу в цілому;

- забезпечення педагогічно доцільного співвідношення масових, групових і індивідуальних форм впливу в процесах громадянської освіти і

громадянського виховання;

● розуміння того, що будь-які плани роботи самі по собі не виконуються, їх виконання потребує великої організаторської роботи, контролю і перевірки виконання всіх справ, ретельного аналізу ситуації, вмілої корекції і бачення перспектив, кінцевих результатів.

Всі ці особливості реалізації комплексного підходу до проблем громадянської освіти і громадянського виховання забезпечують позитивний результат за умови корінного покращення виховання в сім'ях, впливу школи на процеси виховання в сім'ях, покращення педагогічної культури дорослого

ЛІТЕРАТУРА

1. Прокопович Ю.А., Фернега В.С. Особистість в умовах поліетнічного регіону: Науково-методичні рекомендації. – Ужгород, 2007. – 17 с.

2. Завалевський Ю.І., Прокопович Ю.А., Сагарда В.В. Громадянська освіта і громадянське виховання в закладах освіти. – Чернівці: Букрек, 2004. – 48 с.

Подано до редакції 16.06.08

РЕЗЮМЕ

В статті пропонується модель розвитку особистості і модель типів прояву громадянської позиції. Наведено результати дослідження розподілу

типів реалізації громадянської позиції серед учнів шкіл регіону.

РЕЗЮМЕ

У статті запропонована модель розвитку особистості і модель типів прояву громадянської позиції. Наведено результати дослідження розподілу

типів прояву громадянської позиції серед учнів шкіл регіону.

SUMMARY

The article presents a model of personal development and the one of types of displaying civil position. It demonstrates some results of research on

distribution of types of displaying civil position among the pupils of regional schools.